

Вікторія КОВАЛЬЧУК,

аспірантка кафедри всесвітньої історії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

Viktoriia KOVALCHUK,

Graduate student
of the Department of World History,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine

e-mail: v.kovalchuk.asp@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7428-9124>

«Вермахту потрібні солдати»: виховання й освіта під впливом нацизму

У статті проаналізовано, як засобами освіти й виховання відбувався процес формування нового ідеалу чоловіка в Третьюму рейху. Зазначено чинники, що вимагали створення нового ідеалу маскулінності, та досліджено теоретичні розробки провідних діячів націонал-соціалізму в цій галузі. З'ясовано, що на реалізацію цих ідей спрямовувалася вся діяльність Міністерства народної просвіти й пропаганди на чолі з Й. Геббельсом та Міністерства науки, виховання і народної освіти під керівництвом Б. Руста. Також автором виділено ті тенденції, що виникли в суспільстві через появу образу чоловіка як солдата.

Ключові слова: маскулінність, націонал-соціалізм, політичне виховання, політична педагогіка, Третій рейх.

“Wehrmacht needs soldiers”: Upbringing and education under the influence of Nazism

Studying the experience of implementing educational and upbringing changes of such a totalitarian state as the Third Reich allows us to look differently at any reformist actions in our country. This experience is especially useful in combination with the study of the activities of the Ministry of Education and Propaganda of the Third Reich. The purpose of the article is to study the place of Nazi propaganda given to men in the “national community”. Applying a socio-cultural approach in combination with a gender-sensitive methodology will allow us to rethink the existence of Germans of the Third Reich through the prism of dominant gender roles in society.

As a result of the study, it is found that the concept of creating a new image of “man” helped the Nazis in their quest to achieve an ideal society and “national community”. An intermediate link in this system is the reform of the education and upbringing of the Third Reich as well as the introduction of a number of youth organizations, which aimed to educate young people in obedience in the spirit of the ideas of National Socialism. Participation in these organizations, as well as further service in the army, became the responsibility of the young German. All parts of the education system are undergoing changes: undesirable teachers have been removed from teaching, school and university programs are filled with ideology, and education is carried out in accordance with ideals. The militarized model of masculinity is becoming increasingly important in the state. Such personal qualities as strength, courage, endurance, as well as the willingness to sacrifice their lives for the benefit of the state become the invariable characteristics of a true German.

Key words: masculinity, national-socialism, political education, political pedagogy, Third Reich.

Досвід нацистської Німеччини у галузі освіти й виховання дає змогу виокремити ті заходи, які тоталітарна держава може впровадити на своїх теренах і на територіях окупованих країн. Вивчення такого досвіду в поєднанні з гендерним підходом є як ніколи актуальним для сучасної України. Особливо плідним таке дослідження

буде в поєднанні з розглядом діяльності пропагандистських органів Третього рейху.

Дослідження гендерної історії Третього рейху є актуальним напрямом у сучасній історичній науці. Невід'ємним складником гендерної проблематики є розробка практичних питань соціальної реалізації (Carney A. B., 2010; Haste C., 2001; Воропаєв С., 2005). Систему освіти

й виховання Третього рейху розкрито в контексті дослідження націонал-соціалізму крізь призму гендеру (Ермаков А. М., 2011; Макарова Л. М., 2007). Сучасна українська дослідниця Марія Култаєва вивчає філософію освіти й виховання Третього рейху в контексті політичної романтики (Култаєва М., 2018). Доповнили уявлення про виховні та освітні практики нацистської Німеччини розвідки життєвого шляху Б. Руста як очільника відповідного міністерства (Давлетов О., 2010).

Метою статті є окреслення реформації системи освіти й виховання Третього рейху, творення нової гендерної моделі чоловіка з властивими йому світоглядними характеристиками.

Гітлерівському режиму в короткий термін вдалося нав'язати німецькому суспільству власну гендерну ідеологію з її трактуванням маскуліності й гендерних ролей чоловіка. Значною мірою до цієї справи був причетний Йозеф Геббельс, міністр пропаганди і народної освіти Третього рейху. Будучи рупором цієї пропаганди, він зазначав, що перемогти супротивника (в цьому разі народ) можливо лише шляхом створення почуття спільності, яке охопило весь народ¹. Такою спільнотою мало стати «народне співтовариство».

Ідея народного співтовариства не була новою і не з'явилася на порожньому місці. Слід розуміти, що націонал-соціалізм від самого початку розумів навколишній світ як чоловічий. Це виявилось ще в час формування Програми НСДАП 1920 р., де йшлося про «громадян», тобто «німців». Та й майбутнє народу покладалося на чоловіків як «синів народу», а не на жінок (Макарова Л. М., 2007. С. 235).

Адольфу Гітлеру належить термін *Volksgemeinschaft* («національне співтовариство»), який репрезентував єдину Німеччину. Фюрер опікувався теоретичною розробкою цієї ідеї. Нацисти прагнули здобути підтримку різних прошарків суспільства. Концепція А. Гітлера *Volksgemeinschaft* була расово уніфікована й організована ієрархічно. Вона передбачала містичну єдність, наявність форми расової душі, що об'єднує всіх німців (Carney A. B., 2010. P. 5). Ця концепція також застосовувалася для створення конкретних ролей чоловіків і жінок у Німеччині. Думки Гітлера щодо цієї теми можна простежити в його промові на честь Нюрнберзького ралі 1936 р.: «У житті нації є дві окремі арени: чоловіки і жінки. Природа правильно призначила, що чоловіки очолюють сім'ю та обтяжені завданням захисту свого народу, громади. Світ жінки, коли

їй пощастило, — це її сім'я, її чоловік, її діти, її будинок. Звідти вона може побачити ціле. Обидві арени об'єднуються, щоб сформувати спільноту, яка дає змогу людині вижити. Ми хочемо побудувати спільний світ обох статей, в якому кожен бачить свої завдання, завдання, які тільки він може виконати, і, отже, може й повинен трудитися поодиноці»².

Нова влада Німеччини чудово розуміла, що молодь — це майбутнє країни. Гітлер зазначав: «У кого в руках молодь, у того в руках і майбутнє. Я починаю з молоді. Ми, ті, хто старі, відпрацьований матеріал. Ми прогнили до мозку кісток. Але моя чудова молодь! Чи є де-небудь у світі ще настільки прекрасна молодь? Погляньте на цих юнаків і підлітків! Який матеріал! З ними я зможу створити новий світ! Моє навчання буде суворим. Ми виб'ємо з них слабкість. Надзвичайно активна, владна, жорстока молодь — ось що я залишу після себе. Молодь повинна бути байдужа до болю. В ній не повинно бути слабкості і жалості. Я знову хочу побачити в їхніх очах відблиск гордості та незалежності хижого звіра. Я не стану проводити інтелектуальну підготовку. Знання — це крах для моєї молоді. Я хочу, щоб вони навчалися тільки тому, що дає їм їхня уява. Але одній речі вони повинні навчитися — самоволодінню. Вони навчатимся долати страх смерті завдяки суворим випробуванням. Це — героїчне покоління молоді, з якого вийде творець, людина-бог!» (Воропаєв С., 2005. С. 353).

Ще за два роки до з'їзду 1936 р. А. Гітлер також озвучив свій ідеал хлопчика. Він повинен бути спортивним, мати жорсткий характер, бути дисциплінованим і здоровим. Ще тоді стало зрозуміло, що саме через молодіжні організації фюрер прагнув створити нових німців для майбутнього.

Кейт Хейст, авторка «Жінок Німеччини», стверджує: «Керівництво негайно приступило до організації молоді в єдине тіло відданих прихильників. Під керівництвом Бальдура фон Шираха організація повинна була долучити всіх молодих людей віком від десяти до вісімнадцяти років до нацистської ідеології і навчити бути майбутніми членами рейху... Гітлер мав надихнути молодь на місію, звертаючись до їхнього ідеалізму та мрій» (Haste C., 2001. PP. 129–130).

З 10-річного віку хлопчикам пропонувалося приєднатися до молодіжних організацій нацистів. Спершу вони проходили навчання в Юнгфольк з 10–14 років, потім переходили в Гітлерюгенд. Ці організації виховували військові цінності й чесноти, такі як обов'язок, честь,

¹ Fritzsche H. Dr. Goebbels and His Ministry. 1934. Translated by Randall Bytwerk, Calvin German Propaganda Archive. [Electronic recourse]. Accessed mode: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb62.htm>

² Hitler, A. The Rally of the German Women's League. 1936. Translated by Randall Bytwerk, Calvin German Propaganda Archive. [Electronic recourse]. Accessed mode: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/pt36frau.htm>

мужність, сила і нещадність, а також вірність, за якою приховувався послух³. Уніформа і регулярні військові навчання доповнювалися церемоніями на честь війни.

Під час навчання в Юнгфольку хлопців готували до головної мети — стати майбутніми солдатами. Тому переважна більшість занять була зосереджена на фізичних вправах і стрілецькій підготовці, а також засвоєнні ідеології. Хлопчикам також доводилося вивчити семафорну абетку й брати участь у дводенних похідних перегонах. Після складання необхідних тестів їм видавали кинджал з написом «кров і честь».

Значна увага приділялася фізичним якостям юнаків. На сторінках молодіжних журналів та пропагандистських плакатах з'являлися ідеалізовані портрети молодих спортсменів у білих жилетах і фланелі, в іншому разі це був одяг, обов'язковим атрибутом якого була свастика.

Окрім впливу на переконання молодих німців через Гітлерюгенд школи також сприяли засвоєнню політичних і расових ідей нацизму. Обов'язок щодо уніфікації та нацифікації цієї сфери державного життя покладался на Бернхарда Руста, імперського міністра науки, виховання і народної освіти. Відповідно всі вчителі мали приєднатися до Націонал-соціалістичної ліги вчителів, яка перевіряла їх на політичну та расову придатність. У свою чергу, це призвело до зміни навчальних планів, які мали відповідати нацистській ідеології. Освіта в царині расової свідомості розпочиналася саме в школі. Дітям постійно нагадували про їхні расові обов'язки перед «національною спільнотою». Поряд з політичною освітою обов'язковим предметом стала біологія. Діти дізнавалися про «гідні» та «недостойні» раси, розмноження, спадкові хвороби тощо (Давлетов О., 2010. С. 124–126). Всі ці заходи мали єдину мету: зростаючи, молоді німці не повинні були ставити під сумнів нацистські ідеї.

Щоденне навчання було просякнуте пропагандою. Не оминуло це й шкільних підручників. Томі Унгерер стверджує, що його шкільні підручники були сповнені сторінками висловлювань Гітлера. «Навчіться жертвувати заради своєї Батьківщини. Ми підемо далі. Німеччина повинна жити. Ви повинні бути правдивими, ви повинні бути мужніми і сміливими й один з одним утворювати велике і дивовижне товариство» (Ungerer T., 1998. С. 46). Такі дії привели до бажаних результатів: майже ніхто з учнів не ставив під сумнів все те, що вони бачили чи чули під час занять.

Реалізацію нацистських ідей у школі було покладено на плечі вчителів. Тих, хто не

підтримував нацистські ідеї, було звільнено. Засвоєнню вчителями націонал-соціалістичних переконань частково сприяли курси лекцій, які проводилися в спеціальних таборах. Тут вчителів готували до викладання ідеологічно витриманого матеріалу (Давлетов О., 2010. С. 125).

Ту частину вчителів, яка не підтримувала нацистські ідеї, могли у будь-який час звільнити. Це могло стати результатом скарги будь-кого з учнів. У цьому нацисти надали повну свободу останнім.

Відбулися зміни й у системі вищої освіти, проте переважним чином вони торкнулися жінок. Якщо узагальнити, то було запроваджено обмеження академічних свобод студентів, засуджено надмірний інтелектуалізм. Було встановлено додаткові перепони у можливості молоді здобути вищу освіту, і, як наслідок, зменшилася кількість студентів. О. Давлетов зазначає, що кількість студентів зменшилася зі 128 тис. у 1933 р. до 58 тис. у 1939 р. (Давлетов О., 2010. С. 126–127). Також відбулося зменшення і викладацького складу університетів за рахунок усунення від викладання осіб, неугодних новій владі. Ті ж викладачі, що залишилися, стали у певному сенсі залежними від студентів, оскільки на останніх покладался обов'язок контролювати лояльність педагогів до нацистського режиму (Култаева М., 2018. С. 54).

У 1935 р. Гітлером була запроваджена обов'язкова служба чоловіків в армії. Хлопці, які досягли 18-річного віку, мали пройти військову службу. Це дало можливість поповнити ряди армії. В історичній науці збройні сили нацистської Німеччини більш відомі під назвою Вермахт. Обов'язкова військова служба нацистів використовувалася як спосіб сприяння національній єдності молоді Німеччини.

Важливим для цілісності розуміння образу солдата є його світогляд, характер. Порадником у цій ситуації є офіційна пропаганда, яка й створювала цей образ. Ще в Першу світову війну до лав армії було мобілізовано значну частину чоловічого населення країни. З того часу популярність у суспільстві здобула мілітаризована модель маскулінності. Нацистське керівництво заохочувало у своїх солдатах такі риси, як гнучкість, зухвалість і самостійність. Неодноразово наголошувалося на важливості таких якостей, як мужність, витривалість, спритність, сила характеру, а також почуття єдності з іншими солдатами. Відповідно співчуття і співпереживання були тавровані як жіночі або нечоловічі, та й загалом фемінізація чоловіків осуджувалася ідеологами нацизму⁴.

Внаслідок пропаганди якості та поведінки, властиві військовим, переносилися на

³ Hess R. The Oath to Adolf Hitler. 1934. Translated by Randall Bytwerk, Calvin German Propaganda Archive. [Electronic recourse]. Accessed mode: URL: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/hess1.htm>

⁴ Goebbels J. German Women. 1934. Translated by Randall Bytwerk, Calvin German Propaganda Archive. [Electronic recourse]. Accessed mode: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb55.htm>

громадянське життя. Як наслідок, війна стала важливим чинником у визначенні мужності в Третньому рейху. На думку націонал-соціалістів, солдат являв собою справжню мужність, бо не страхався зіткнутися зі смертю і був готовий пожертвувати собою задля народу. До речі, лише прихильники націонал-соціалізму наділялися привілеєм героїчної смерті (Култаєва М., 2018. С. 49).

Як писав Геббельс: «Штурмовик — той тип політичного солдата, з допомогою якого націонал-соціалістичний рух вперше представляв нову Німеччину» (Ермаков А. М., 2011. С. 73). Саме штурмовик був політичним солдатом Геббельса, «він оголошував себе готовим захищати свій світогляд всіма засобами, і якщо проти нього застосовується сила — застосувати силу. Тут наголос стоїть на слові “політичний”. Штурмовик був і є політичним солдатом. Він служить політиці. Він не найманець і не бандит. Він сам вірить в те, що захищає і за що бореться» (Ермаков А. М., 2011. С. 73).

У самостійному сприйнятті свого образу солдата це реалізувалося в тотальній вірі в Гітлера як свого лідера та готовності боротися за нього і, в разі потреби, жертвувати життям заради цього.

Формуванню відповідного образу чоловіка допомагали церемонії. Нацистське керівництво вмilo використовувало їх як демонстрацію маскулінності гітлерівської партії та країни загалом (Ширер У., 2002. С. 19–22).

Американському кореспонденту У. Ширеру довелося бути свідком того, як пересічне населення ставилося до своїх солдатів. «Сьогодні був день урочистостей для армії, яка дуже реалістично демонструвала навчальний бій на лузі Цепелінгів. Важко перебільшити шаленство трьохсот тисяч німецьких глядачів, які побачили своїх солдатів у дії, почули грім гармат і відчули запах пороху. Я зрозумів, що всі ті американці та англійці (серед інших), які вважали, що німецький мілітаризм був дітищем Гогенцоллернів — від Фрідріха Великого до кайзера Вільгельма II, помилялися. Швидше, це щось глибоко укорінене у всіх німцях. Вони

поводилися сьогодні як діти, які грають у солдатиків» (Ширер У., 2002. С. 22).

Перед початком війни у 1939 р. набув чинності закон ще 1936 р., який призвав всіх молодих людей до Гітлерюгенду, подібно до призову в армію. Молодь мала пройти початкову військову підготовку, адже це було важливим аспектом діяльності Гітлерюгенду (Ширер У., 2002. С. 251). Також його членів використовували як дешеву робочу силу.

З початком війни молодіжні організації Третього рейху багато в чому перейняли на себе батьківський обов'язок виховання дітей. Вважалося, що таким чином держава подбає про освіту тих, чії батьки були залучені до війни чи іншої праці⁵.

З початком Другої світової війни відбулося посилення німецької моделі маскулінності. На додачу до інших характеристик справжнього солдата додалися суворість, самопожертва і героїзм.

Товариськість воєнного часу, яка відчувалася між чоловіками, стала в певному відношенні ідеалом націонал-соціалістів. Режим розцінював чоловічу дружбу як фундамент держави.

Таким чином, нацистська система освіти і виховання креативно посприяла побудові «народного співтовариства». Адже лише шляхом виховання можна було досягнути такої бажаної націонал-соціалістами національної дисципліни. Системи шкільної та вищої освіти й молодіжні організації мали бути нерозривно пов'язані з ідеологією нацизму. Задля цього всі ланки освіти і виховання було очищено від небажаних елементів. Було переглянуто навчальні плани і переписано підручники. Наскрізною темою виховання стало засвоєння юнаками та чоловіками своєї гендерної моделі солдата. Врешті-решт ця гендерна модель стала синонімом маскулінності в Третньому рейху.

⁵ Goebbels J. Youth and the War. 1940. Translated by Randall Bytwerk, Calvin German Propaganda Archive. [Electronic recourse]. Accessed mode: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb33.htm>

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Воропаєв С. Энциклопедия Третьего рейха. Москва: Локид-Пресс, 2005. 592 с.
- Давлетов О. Бернхард Руст — від вчителя веймарської доби до міністра освіти, науки та культури Третього Рейху: штрихи політичного портрету. *Південний архів. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 31–32. С. 122–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pain_2010_31-32_15
- Ермаков А. М. Йозеф Геббельс и конструирование нацистской модели маскулінности. *Адам и Ева. Альманах гендерной истории*. 2011. № 19. С. 63–96.
- Култаєва М. Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*. 2018. № 1. С. 25–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2018_1_4 DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-25-87>
- Макарова Л.М. Национал-социализм в гендерном измерении. *Диалог со временем*. 2007. № 19. С. 234–252.

- Ширер У. Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента / пер. с англ. Л. А. Игоревского. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2002. 508 с. URL: http://militera.lib.ru/db/shirer_wl/index.html
- Carney, A. B. Victory in the Cradle: Fatherhood and the Family Community in the Nazi Schutzstaffel: candidate's thesis. Florida State University Libraries, 2010. 335 p.
- Haste, C. Nazi Women: Hitler's Seduction of a Nation. Channel 4 Books. 2001. 192 p.
- Ungerer, T. A Childhood under the Nazis. Roberts Rinehart Pub, 1998. 175 p.

REFERENCES

- Voropaiev, S. (2005). *Entsiklopediia Tretieho Reykha*. Moscow: Lokid-Press [in Russian].
- Davlietov, O. (2010). Bernkhard Rust – vid vchytelia veimarskoi doby do ministra osvity, nauky ta kultury Tretioho Reikhu: shtrykhy politychnoho portretu [Elektronnyi resurs]. *Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky*, 31–32, 122–129 [in Ukrainian].
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pain_2010_31-32_15
- Ermakov, A. M. (2011). Yozef Gebbels i konstruirovaniye natsistskoi modeli maskulinnosti. *Almanakh gendernoi istorii Adam i Eva*, 19, 63–96 [in Russian].
- Kultaieva, M. (2018). Filosofii osvity i vykhovannia Tretioho Reikhu: vytoky, polityko-ideolohichni konteksty ta kontseptualni konstrukty. *Filosofii osvity*, 1, 25–87 [in Ukrainian].
http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2018_1_4
DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-25-87>
- Makarova, L. M. (2007). Natsional-sotsializm v gendernom izmerenii. *Dialog so vremenem*, 19, 234–252 [in Russian].
- Shirer, U. (2002). *Berlinskii dnevnik. Evropa nakanune Vtoroi mirovoi voyny glazami amerikanskogo korrespondenta*. Igorevskiy L. A. (Trans.), ZAO Tsentropoligraf [in Russian].
- Carney, A. B. (2010). Victory in the Cradle: Fatherhood and the Family Community in the Nazi Schutzstaffel. *Candidate's thesis*, Florida State University Libraries [in English].
- Haste, C. (2001). *Nazi Women: Hitler's Seduction of a Nation*. Channel 4 Books [in English].
- Ungerer, T. (1998). *A Childhood under the Nazis*. Roberts Rinehart Pub [in English].

Дата надходження статті до редакції: 10.04.2022 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)